

XX SAJANDI TÕDEDEST XXI SAJANDI TÕEJÄRGUSENI

Humanitaaria vastutus

DANIELE MONTICELLI

Käesoleva artikli teemapüstitus lähtub üsna laialt levinud arusaamast, et humanitaaria ja tõe/tõdede suhteid arutades ei saa tänapäeval üle ega ümber nn tõejärgse ajastuga seotud küsimustest. Mis asi on tõejärgsus? Millis(t)est tõekäsitlus(t)est selle määratlemisel lähtuda? Kuidas humanitaaria nende käsitlustega ja nende kahtluse alla seadmisega seostub? Mida me peaksime humanitaarteadlastena sellest järeldama?

Järgnevalt pakun nendele küsimustele mõningaid vastuseid, kuid minu peamine eesmärk on pigem nende küsimuste mõtteliste aluste ja nendega seotud probleemide analüüsimine. Kuigi meedias ja ühiskonnas toimuvad vaidlused tõejärgse ajastu üle keskenduvad enamasti ainult libauudistele ja populismile, on tegemist märksa sügavama nähtusega, mis puudutab tõe staatust üleüldse ning tõe ja tõe subjekti ehk inimese suhteid ühiskonnas. See on põhjus, miks akadeemilises maailmas on seoses tõejärgse ajastuga süvenemas kriitika XX sajandi teise poole humanitaar- ja sotsiaalteaduste kohta, mida süüdistatakse teaduslikust mõtteviisist eemaldumises ja tõe mõiste õõnestamises (vt nt Steven Pinkeri ja Leon Wieseltieri 2013. aasta vaidlust ajalehe *The New Republic* veergudel). Kui ühiskondlik-poliitilisel tasandil peetakse tõejärgse „reaalsuse” loomise süüdlasteks eelkõige ultrakonservatiive ja paremäärmuslasi, siis rünnakutes „tõejärgsete” humanitaarteadlaste vastu võetakse sihtmärgiks hoopis vasakliberaalid ja postmodernistid.¹

Tõejärgsus on teisisõnu keeruline lahingutanner, milles tõusevad eredalt esile praegust aega iseloomustavad mõttelised, ühiskondlikud ja poliitilised vastandused. See, et humanitaaria kui tõe, diskursuse ja inimese olemusega tegelev valdkond on samuti sellesse heitlusesse tõmmatud, on iseenesestmõistetav. Küsimus on pigem selles, millist seisukohta ja vastutust soovime humanitaarteadlastena võtta.

Järgnevas väidan, et XX sajandi teise poole humanitaaria areng põimub tõepoolset üsna ulatuslikult tõejärgse ajastu mõningate oluliste aspektide esilekerkimisega, kuid tänapäeva konservatiivid kasutavad seda ettekäändena arendada humanitaarteadlastele vastandudes oma seisukohti, mille tõeliseks sihtmärgiks pole niivõrd tõe, kuivõrd emantsipatsiooni küsimus. Näitan ka, et möödunud sajandi alguse filosoofias leiduvad tõe mõtestamiseks vajalikud ressursid, millega neid rünnakuid tõrjuda, et väljuda humanitaaria kriisist ning pakkuda vastumürki nii tõejärgsele ajastule kui ka selle harjal levivale ultrakonservatismile ja paremäärmuslusele ning nende propageeritud emantsipatsioonivastasele diskursusele.

¹ Huvitavat arutelu selle põhjuste kohta vt Shore 2017.

Käsitlen kõigepealt lühidalt kaht – analüütilist ja fenomenoloogilis-eksistentsiaalset – arusaama tõest XX sajandi alguse filosoofias. Vaatan, kuidas möödunud sajandi teisel poolel humanitaar- ja sotsiaalteadustes toimunud keeleline pööre õhnestas selliseid tõe käsitlusi ning analüüsin keelelise pöörde kokkupuutepunkte tänapäeva tõejärgsusega. Lõpetuseks arutlen, millised keelelise pöörde põhimõtted on endiselt olulised ja millised tuleks üle vaadata või koguni kõrvale jätta, kui soovime humanitaarias tõe mõistesse uuesti elu sisse puhuda. Vaatan, kuidas selles võiksid abiks olla XX sajandi esimese poole arusaamad tõest. Seda tehes jõuan humanitaaria vastutuse küsimuseni, ühendades selle akadeemilised ning ühiskondlik-poliitilised aspektid.

1. Propositsiooniline tõde ja fenomenoloogilis-eksistentsiaalne tõde

Miks alustada möödunud sajandi algusest? Seepärast, et tollased katsed tõe mõistet ümber defineerida asetuvad uude mõtteajastusse, mis algab Jumala surma „väljakuulutamisega” Friedrich Nietzsche filosoofias (vt Nietzsche 1973 [1883], 1882). Sellega muutub metafüüsika kriis tagasipöördumatuks, tõe vanad alustalad hävinevad ning kerkib küsimus, kas ja millistel tingimustel on tõde üldse võimalik. Martin Heideggeri sõnul (2001 [1927]: 10) ongi tänapäeva mõtlejate ülesanne puhastada filosoofia lõplikult teoloogia jäänustest, selleks et mõtestada läbinisti inimlikku tõde. Sellise inimliku tõe mõtestamine võttis kaks peamist kuju, mida ma järgnevalt nimetan propositsiooniliseks ja fenomenoloogilis-eksistentsiaalseks tõeks ja mis panevad XX sajandi alguses aluse kogu sajandi kahele peamisele mõttesuunale ehk analüütilisele ja kontinentaalsele filosoofiale.

1.1. Propositsiooniline tõde

Matemaatika aluste ning nende kirjeldamiseks sobiva loogilise keele loomisega tegelenud Gottlob Frege (1879, 1999), Bertrand Russell ja Alfred North Whitehead (1910–1913), Ludwig Wittgenstein (1996 [1921]), Alfred Tarski (1999 [1933]) jt töötasid XX sajandi lävel välja tõe kontseptsiooni, mis formaliseeris vana skolastilist ideed tõest kui mõistuse ja keele vastavusest maailma asjaoludele.² Tõe küsimus on selle arusaama järgi keele ja tegelikkuse vahekorra küsimus: kas tegelikkuse keeleline kujutamine vastab tegelikkusele, mida ta kujutab, või mitte. Tõene või väär saab olla seepärast mitte üksiksõna, vaid ainult terve väide maailma kohta, mis võtab keeles lause kuju. Wittgenstein väidab, et „Lause on see, mis seostub tõe mõistega” (2005 [1953]), ja Frege jaoks on tõeväärtused ehk „tõene” ja „väär” lause „osutused” (1999: 29).

Alfred Tarski jõuab oma *Convention T* ('T(õe)-konventsiooni') mõistega tõe kui keele ja maailma vastavuse (*adequatio rei et intellectus*) kontseptsiooni lõpliku formaliseerimiseni tõetingimustena (1999: 148): „X on tõene parajasti siis kui p”, kus p seisab keele „suvalise lause” asemel, „millele osutab sõna

² Nt Aquino Thomas defineerib tõde järgmiselt (Summa I.16.1): „Veritas est adæquatio intellectus et rei” ('Tõde on mõistuse ja asja (tegelikkuse) vastavuses').

'tõene' ja 'X' „selle lause nime” asemel – nt „Lause 'Lumi on valge' on tõene parajasti siis kui lumi on valge” (Tarski 1999: 147). Tõde seisneb siis lause kuju võtnud väite (ehk „Lumi on valge”) vastavuses tegelikkuse teatud asjaoluga (ehk fakt, et lumi on valge). Selleks et lause „Lumi on valge” oleks tõene, peab olema täidetud tingimus, et lumi on tegelikkuses ka valge.

Tõetingimuste kaudu taandatakse tähenduse küsimus tõe küsimusele. Nagu seda väljendab Wittgenstein oma „Traktaadis”: „Maailm on kõik, millega on tegu” (1996: 15) ja „Lausest aru saada tähendab teada, millega on tegu, juhul kui ta on tõene” (1996: 57). Lausel on teisisõnu tähendus, juhul kui on võimalik tema tõetingimusi formuleerida, st juhul kui me mõistame, kuidas ta seostub tegelikkusega, mida ta kujutab. Laused, mille tõetingimusi pole võimalik formuleerida – st mille puhul pole võimalik 1) määratleda, millega peab olema tegu, selleks et lause oleks tõene, ja/või 2) kontrollida, kas sellega on tegelikult tegu või mitte –, on tähendusetud ja langevad seega filosoofia huvisfäärist välja (vt Carnap 2003). Ainsaks erandiks on siin laused, mille tõesust saab loogilise argumendi ehk teoreemi abil tuletada ilma lause tegelikkusele vastavust kontrollimata (nn analüütilised tõesed). Kui skolastikute jaoks oli *adequatio rei et intellectus*'e viimaseks tagatiseks Jumal ja tema kehtestatud kord, siis Jumala surma järgsete uuspositivistlike filosoofide arusaamades saavad tõe ainsateks tagatisteks empiiriline vaatlus või loogiline tõestatavus.

Kokkuvõttes, tõe vastavusteooria järgi nõuab tõe väljaselgitamine otsust selle kohta, kas tegelikkust kujutavad väited on vastavuses nende kujutatud tegelikkusega. Tõde ise jääb otsustajast sõltumatuks, kuna vastavus kas on või ei ole, olenemata otsustaja võimest ja soovist seda korrektselt hinnata või mitte. Tõe kui vastavuse kontseptsioon toimib ka väidete mõttekuse ja tähenduslikkuse kriteeriumina.

Teine lähenemine propositsioonilisele tõe ehk koherentsusteooria rõhutab pigem kooskõllalisust keele enda sees: st ühele ja samale maailmakirjeldusele kuuluvad väited peavad olema tõesed mitte ainult üksi, vaid ka kõik koos, ja nende kõrvutamist ei tohi tekkida vastuolu. Kui aga tõe kriteeriumiks pole enam lausungite ja maailma asjaolude vaheline vastavus, vaid lausungite ja nende kogumite sisemine koherentsus, muutub see sõltuvaks keelest endast ja selle inimlikust kasutajast ja tõlgendajast. Näiteks Richard Rorty (1999) pragmatistlikus lähenemises kohtub propositsiooniline tõe käsitlus juba tõe nietzscheliku relativiseerimisega ehk sõltuvusega konkreetsest keelekasutusest.

1.2. Fenomenoloogilis-eksistentsiaalne tõde

Oma 1943. aastal ilmunud essees „Tõe olemusest” alustab Martin Heidegger tõe küsimuse lahkamist samuti vastavusteooriast, kuid ta jõuab üsna kiiresti eksistentsiaalse fenomenoloogia vaimus järeldusele, et propositsiooniline tõde põhineb tegelikult esmasemal ehk ontoloogilisel tõe alusel. Viimast oli Heidegger põhjalikult käsitlenud juba oma varajases ja olulisimas teoses „Olemine ja aeg” („Sein und Zeit”, 1927). Heideggeri jaoks on põhiküsimus see, millistesse suhetesse peab maailma olevatega (sks *Seiende*) astuma, selleks et oleks üldse võimalik nende kohta midagi tõest väita. Probleemiks on nimelt see, et

maailma olevate tavaline seisund on varjatuse (sks *Verborgenheit*). Maailma olevaid tuleb siis kõigepealt oma varjatusest välja tuua, võimaldades neil meie jaoks avaneda, selleks et saaksime nende kohta midagi tõest väita. Heidegger läheb siinkohal oma teoorias tagasi vanakreeka arusaamani tõest kui *aletheia*'st, mis otseselt tähendabki 'mitte-varjatud-olemist' ehk 'varjamatus' (sks *Unverborgenheit*), ja mõtestab tõde kui asjade ja maailma väljatoomist oma varjatusest.

Kuidas aga varjatud olevad saavad oma varjatusest väljuda, selleks et meie ja meie väidete jaoks avaneda? See olevate väljatoomine oma varjatusest pole mõistagi olevate enda võime ega tegevus, vaid eeldab inimest (*Dasein*) ja tema maailmas olemise viisi, mida Heidegger kirjeldab ontoloogiliselt kui hoolt (*Sorge*).³ Hool kui *Dasein*'i maailma-olemise struktuur tähendab, et inimene on alati endast ees (*sich-Vorweg-sein*), ta on visand (*Vorwurf*) tuleviku poole, kus asuvad tema tegevust juhtivad ja sellele tähendust andvad eesmärgid. Ennast visandava olevana on aga *Dasein* ka avatud ja avastav (*entdeckend*) olev, kes avab enda jaoks maailma ja avastab selles asuvaid olevaid, vabastades neid oma varjatusest ja tuues neid enda avatusse (*Erschlossenheit*): „*Dasein*'i olemine ja tema avatus (*Erschlossenheit*) kuuluvad ühte maailma olevate avastatud-olemisega (*Entdecktheit*)” (Heidegger 2001 [1927]: 221; siin ja edaspidi minu tõlge – *D. M.*). See on tõe kui *aletheia* ehk varjamatus aluseks, mis oleks võimatu ilma inimeseta, kuna see nõuab inimese kui aktiivse avastaja olemasolu ja tegevust.

Tõde eeldab seega Heideggeri jaoks eksistentsi (endast ees olevat, visanduvat inimest). Aga milline on eksistentsi ehk inimese enda tõde? Inimene on loomulikult ka üks maailma olev, kuid ainus, kes on võimeline olevast kaugemale minema, tõstatades küsimuse omaenda olemise kohta. Inimene on aga tavaliselt ka varjatud iseenda ees, ta on maailmas langenud (*verfallen*) ja kadunud, kuna meid ümbritsev umbisikuline traditsioon katab ja sulgeb ligipääsu inimese ehtsa olemuse juurde. Heidegger (2001 [1927]: 229) nimetab seda langenud seisundit „mitte-tões” (*Unwahrheit*) olemiseks. *Dasein*'il on aga võimalik avastada oma olemist kui hoolt ühe erilise kogemuse kaudu, mida Heidegger nimetab ängiks (*Angst*). Äng avab *Dasein*'ile eksistentsi tõe ehk selle, et inimene on maailma eksisteerima visatud olend, kellel pole ei jumalalt ega looduselt antud alust, vaid kelle sees avaneb põhjatu kuristik (*Abgrund*). Inimese olemus ehk tema tõde on see, et tal pole olemust või, täpsemalt, et tema olemus langeb jäägitult kokku tema eksistentsiga.

See aluse ehk olemuse puudumine võrdub Heideggeri jaoks inimese vabadusega (1955) ja selle kaudu jõuab ta järelduseni, et tõe olemus ongi vabadus (1997). Tõde eeldab inimest kui visandit ja maailma avajat, mis omakorda tuleneb inimese alusetusest / olemuse puudumisest; selle alusetuse / olemuse puudumise nimeks on aga vabadus. Kui *Dasein*'i vabadus on maailma olevate tõe ehk *aletheia* võimalikkuse tingimus, siis jääb *Dasein*'il endal oma vabaduse ning seega oma tõe üle alati vaba valik. Ta võib valida ebaehtsa ehk mitte-tões oleva eksistentsi, mis katab kuristiku ja sulgeb seega ligipääsu meie alusetuse juurde; või ehtsa ehk tões oleva eksistentsi, mis võtab otsustavalt omaks meie

³ „Hool kui *Dasein*'i olemine” on „Olemise ja aja” I osa üliolulise 6. peatüki pealkiri (Heidegger 2001 [1927]: 180–230).

alusetuse sellise olemise viisi kaudu, mida Heidegger nimetab „olemiseksurma-poole” (*Sein-zum-Tode*).⁴

Kokkuvõttes, fenomenoloogilis-eksistentsiaalse tõe olemuseks on vabadus ja vabadus tuleneb inimeses avanevast kuristikust, tema alusetusest, mille tõttu ta ise saab teha ja peabki tegema valiku oma eksistentsi kohta. Eksistentsiaalne tõde ei vastandu propositsioonilisele, kuid pretendeerib esmasele staatusele, toimides propositsioonilise tõe ontoloogilise võimalikkuse tingimusena.

2. Keeleline pööre ja selle tagajärjed tõe mõistele

Jõuan nüüd oma teise küsimuseni ehk kuidas keeleline pööre XX sajandi teise poole humanitaar- ja sotsiaalteadustes mõjus äsja kirjeldatud tõe kontseptsioonidele.

Keeleline pööre seisneb avastuses või täpsemalt öeldes kasvavas teadlikkuses, et keel ei ole „tegelikkuse (kogemuses antu) edasiandmise neutraalne vahend” (Piirimäe 2008: 589). Selline arusaam põhjustas humanitaar- ja sotsiaalteadlaste hulgas tähelepanu nihke kogemuses antult keelele ja selles loodud tekstidele. Näiteks kui ajalooeaduses oli seni olnud peamine mure jutustatavate faktide tõesus (st väidete vastavus tegelikkusele), hakati keelelise pöördega tundma huvi ajalookirjutuse ehk keele vahendusel loodud narratiivide vastu ja tõsteti esile nende narratiivide tugevat mõju meie arusaamale faktidest ja tegelikkusest (White 1973). Veidi lihtsustatult võib öelda, et keeleline pööre postuleerib tegelikkuse keelelist konstrueeritust. Äärmuslikus variandis väidab see, et keel loob tegelikkust, mõõdukamas variandis, et otsene ligipääs tegelikkusele pole võimalik, kuna see on alati keeleliselt vahendatud.

Mis saab tõe vastavusteooriast, kui pole enam olemas keelest selgelt lahus olevat tegelikkust, st tegelikkust, millele oleks võimalik ligi pääseda ilma keele vahenduseta? Tõe vastavusteooria satub nii tugeva kahtluse alla, sest keelest sõltumatud faktid kaovad, mis võimaldaksid otsustada, kas nende kohta käivad väited on tõesed või väärad ehk kas väited vastavad tegelikkusele või mitte. Faktide asemele astub tegelikkuse „tekst”, st tegelikkuse erinevad tõlgendused, mis hakkavad omavahel konkureerima tõe staatuse saavutamiseks. Teatud tõlgenduse tõeks saamise kriteeriumiks ei saa enam olla tõlgenduste vastavus mingisugusele sõltumatule, tekstivälisele tegelikkusele, kuna, nagu

---

⁴ Siin esitatud Heideggeri filosoofia tõlgendus loob silla teose „Olemine ja aeg” ning hilisema tõe ja vabaduse käsitluse vahel, rõhutades Heideggeri mõtte eksistentsialistlikke elemente. Ma jälgin selles valikus tõlgenduslikku traditsiooni, mida Oliver Marchart (2007) on nimetanud „vasakpoolseks heideggeriaanluseks” või „postfundatsionalismiks” ja mis tõstab esile eksistentsiaalse alusetuse vabastava potentsiaali: „On võimalik väita, et Heideggeri argument osutab sellisele positiivse vabaduse (vabadus millekski) vormile, mis rajaneb oma aluse negatiivsusel, tühjusel, alusetusel.” (Marchart 2007: 22) Tõde, vabadust, alusetust, avatust ja avastust lõimiv Heideggeri tõlgendus vastandub nendele kriitikutele (nt Tugendhat 1996), kes on pidanud Heideggeri üleminekut propositsiooniliselt tõelt eksistentsiaalsele tõele ehaveenvaks ja puudulikuks (põhjalikku käsitlust mainitud üleminekust ja Heideggeri tõe kontseptsioonist vt Dahlstrom 1994).

väitis Jacques Derrida (1997 [1967]: 163), „väljaspool teksti pole midagi” [*il n’y a pas de hors-texte*].

Kõige selle tagajärgedeks on järgmised laialt levinud hoiakud tänapäeva humanitaarias.

1. *Postmodernistlik relativism*: otsustajate vaatepunktist pole sõltumatuid kriteeriume, mis võimaldaksid objektiivselt otsustada, millised tegelikkuse tõlgendused on tõesed, millised väärad. Tegelikkuse tunnetamise ja teadusliku objektiivsuse võimalikkust eitatakse ning kaotatakse piirid teaduse ja kunsti vahel (Piirimäe 2008: 590). Tõe mõtestamisel saavad niimoodi domineerivateks pluralism ja perspektivism.

2. *Kahtluse hermeneutika* (Ricoeur 1965): asjad pole kunagi nii, nagu nad paistavad. Milline tegelikkuse tõlgendus saavutab tõe staatuse, ei ole tõe endaga kuidagi seotud, vaid sõltub tegelikult võimusuhetest, domineerivate ühiskondlike rühmade tahtest ja huvidest, sotsiaalsetest hierarhiatest jt varjatud mehhanismidest. Seetõttu ei tasu usaldada ühtegi kehtestatud tõe, vaid alati tuleb paljastada need varjatud mehhanismid, mis võimaldasid selle kehtestamist, osutades alternatiivsetele tõlgendustele ja nende tõe staatusest ilmajätmise põhjustele.

3. *Diskursiivne vangistus*: kuna inimene on ka keeleliselt konstrueeritud – subjekt on positsioon diskursuses (Hall 1997) –, on tema ligipääs iseendale samuti kultuurikeelte ja sotsiaaltehnoloogiate vahendatud. See tähendab aga, et keeleline pööre seab oluliselt kahtluse alla mitte ainult propositsioonilise, vaid ka eksistentsiaalse tõe käsitluse – Heideggeri ehtne eksistents, mis eeldab oma alusetuse ja vabaduse kogemist, muutub konstitutiivse keelelise vahendatuse tingimustes lihtsalt võimatuks. Veel hullem, subjekti tõe ise langeb keelelise vahendatuse ohvriks, kuna, nagu väidab Foucault (2005 [1970]: 29), „ollakse „tões” vaid siis, kui kuuletutakse diskursiivse „politsei” reeglitele, mida kõnelejal tuleb reaktiveerida igas omas diskursuses”. Heideggerliku ehtsuse asemel on representatsioonid (Derrida), simulaakrumid ja simulatsioonid (Baudrillard), vaatemäng (Debord) jne. See aga tähendab, et inimese agentus ja vaba tegutsemise võimalus osutub äärmiselt piiratuks ning on naiivne uskuda meie valikute ja tegude sõltumatust, sest nende tegelikud lähtealused asuvad ühiskonna diskursiivsetes formatsioonides, ideoloogiaaparaatides jne, mis kujundavad ka subjekti teadvust ja teadlikkust.

Postmodernistlik relativism, kahtluse hermeneutika ja diskursiivne vangistus on tänapäeva humanitaar- ja sotsiaalteaduste iseloomulikud jooned, mida paljude erinevate nüansside ja dominantidega jagab suurem osa nende valdkondade teadlastest. Koos „naiivse” usuga tegelikkuse sõltumatusse keelest, mis seda kujutab, ning inimese kontrolli keele üle, millega ta tegelikkust kujutab, kaovad ka propositsioonilise tõe ning seda võimaldava subjekti ehk eksistentsiaalse tõe võimalikkuse tingimused. Pole siis juhus, et ülal loetletud keelelise pöörde tagajärjed on väga sarnased mitme tõejärgset ajastut iseloomustava tunnusega. Kas keeleline pööre ja sellele järgnenud humanitaaria areng on seega vähemalt kaassüüdlane tõejärgse ajastu tekkes?

Sellised etteheited keelelise pöörde järgsetele humanitaar- ja sotsiaalteadustele on tõepoolest sagenemas ja võtavad peamiseks sihtmärgiks postmodernistliku relativismi. USA filosoof Lee McIntyre (2018: 150) on väitnud, et „postmodernism on tõejärgsuse ristiisa”. Guardianile antud intervjuus selgitab

filosoof Daniel Dennett (2017) seda järgmiselt: „Ma arvan, et see, mida postmodernistid tegid, on tõeliselt halb. Nad vastutavad intellektuaalse poosi eest, mis muutis vastuvõetavaks küünilise suhtumise tõesse ja faktidesse.” Dennetti arvates (2013) on sellised hoiakud mõjunud väga halvasti praegusele humanitaarteadlaste põlvkonnale, kes, järgides põhimõtet, et „pole tõdesid, vaid ainult tõlgendused”, on loobunud oma vaidlustes lähtumast faktilisest teadmisest ning seepärast kaotanud võime eristada tõeseid argumente vääratest.

Nii McIntyre'i kui ka Dennetti kriitika eesmärgiks on humanitaar- ja sotsiaalteaduste kriitilise võime taastamine ja suurendamine tõejärgsest ajastust toituva ja seda omakorda toitva parempopulismi vastu. Nad hoiatavad selle eest, kuidas vasakliberaalidest postmodernistide argumente on hakanud väänatud kujul kasutama nende kunagised oponendid, ja taotleavad seetõttu nende argumentide revideerimist liberaalselt positsioonilt.

3. Konservatiivne nõiajaht „sotsiaalkonstruktivismile” ja Nietzscheelse tõe tagasitulek

Teine, märksa häälekam rünnak keelilise pöörde järgsete humanitaar- ja sotsiaalteaduste vastu võtab tänapäeval sihtmärgiks McIntyre'i ja Dennetti taoliste kriitikutega näiliselt sarnased aspektid, kuid teeb seda teistelt lähtelalustelt ja teistel eesmärkidel. Tegemist on paremkonservatiivse kriitikaga, mis seab kahtluse alla märksa ulatuslikuma osa XX sajandi humanitaar- ja sotsiaalteaduste programmist, kui seda teevad liberaalsed kriitikud. Oluline on seda erinevust mõista, sest alles sellest lähtudes saame hinnata, millisele osale kriitikast tuleb humanitaarteadustel enesemuutustega reageerida, millisele tuleb aga, vastupidi, põhjalikult vastu vaielda.

Postmodernismi ründamisega paremkonservatiivsetelt positsioonidelt on viimastel aastatel ilmselt rahvusvaheliselt kõige rohkem silma paistnud Kanada psühholoogiaprofessor ja interneti superstaar Jordan Peterson. Tema ja tema järgijaskonna rünnakute sihtmärgiks on humanitaar- ja sotsiaalteadustes nende arvates domineeriv nn postmodernistlik uusmarksism või kultuuriline marksism, mille põhiliseks kuriteoks⁵ on inimese ja inimestevaheliste suhete kujutamine sotsiaalsete konstruktsioonidena. Eestiski on Petersoni ideid aktiivselt levitatud ja tema sõnavara kasutusele võetud: nt konservatiivse mõttekoja Edmund Burke'i seltsi eestvedaja Hardo Pajula kirjutab (2018) lääne ülikoolide humanitaarteaduskondadest kui „neomarksistliku kõrghariduse tsunami” epitsentrist. Lisaks Petersonile toetub Pajula teiste tänapäeva humanitaaria konservatiivsete kriitikute, nagu Jerome Kagani ja Roger Scrutoni töödele. Kaganilt tsiteerib Pajula järgmist mõttearendust, mis võtab kokku postmodernismi konservatiivse kriitika, käies läbi kõik ülalmainitud keelilise pöörde järgse humanitaaria tunnusjooned ning sidudes neid traditsiooniliste

---

⁵ Sellises sõnakasutuses pole tegemist minupoolse iroonia või Petersoni jt seisukohtade karikeerimisega, kuna seisukohtade karikeerimine ja naeruvääristamine on vead, mida tuleb sellistes vaidlustes vältida. Tegemist on siinkohal pigem Petersoni fenomeni enda iseloomuliku joone ehk hüperboolide kasutamisega, mille kaudu tehakse üksikute asjaolude alusel vägagi põhjapanevaid ja lihtsustavaid, kuid ärevust tekitavaid ja meeldejäävaid järeldusi.

tõdede asendumisega „sotsiaalsete konstruktsioonidega”: „[---] vähene lootus, et mingi püsiv tarkusetera võiks siiski peituda ka humanitaaride töödes, pudes põrmuks, kui häälekas 20. sajandi õpetlaste koor, osalt motiveeritud naiste ja vähemuste nõudmistest suurema väärkuse järele, kuulutas, et väidetavad tõesed valgete Euroopa meeste teostes – nagu Montaigne, Locke, Hume, Kant, Dostojevski, Flaubert, Gibbon või Tolstoi – olid mõjutatud nende soo, ajastu ja kohaga seotud eelarvamustest ning kujutasid endast „sotsiaalseid konstruktsioone”. Need kriitikud, keda sageli nimetati postmodernistideks, väitsid, et ükski väärtussüsteem ega mingi teksti tõlgendus pole loomupärasemalt tõsem kui teine...” (tsiteeritud Pajula 2018)

Pole siis juhus, et just sotsiaalkonstruktivismi ümber on Eesti meedias toimumas alates eelmisest aastast titaanlik vaidlus, mille algatasid parem-konservatiivide rünnakud ning milles on sõna võtnud mitu humanitaar- ja sotsiaalteadlast (vt nt Vahtre 2018a, 2018b; Raud 2018; Kõuts 2018). Rein Raud (2018), kes on nendes vaidlustes kaitsnud sotsiaalkonstruktivistlikke positsioone, defineerib sotsiaalseid konstruktsioone järgmiselt: „Sotsiaalne konstruktsioon on igasugune inimeste ühistegevuses tekkinud nähtus, mis ei ole objektiivsete loodusseaduste põhjustatud. Seega on sotsiaalsed konstruktsioonid täiesti reaalsed, sest nad mõjutavad meie elu.” Sotsiaalkonstruktivistlike lähenemiste hegemoonia tänapäeva humanitaar- ja sotsiaalteadustes on teoreetiliselt tasandil keelelise pöörde keskne pärand, kuid sama oluline on meeles pidada ka sotsiaalkonstruktivismi ühiskondlik-poliitilist mõju. Nagu Raud väidab: „Alles siis, kui võimumehanisme hakati nägema sotsiaalsete konstruktsioonidena, tekkis olukord, kus neid mehhanisme võis kollektiivse tahteavaldusega muuta [---] tõsiasi, et paljud meie elu mõjutavad nähtused ongi tõepoolest sotsiaalsed konstruktsioonid, annab meile palju rohkem vabadust oma tegelikkuse kujundamisel.” (Raud 2018)

Sotsiaalkonstruktivism on teisisõnu pakkunud teoreetilist tuge sotsiaalse emantsipatsiooni diskursusele, nagu näitab ka naiste ja vähemuste nõudmiste (küll halvustav) mainimine ülaltoodud Kagani tsitaadis. Keeleline pööre ja sellest lähtuv sotsiaalkonstruktivism haagivad inimese, tema teod ja nendest tekivad nähtused lahti igasugustest vaieldamatutest ajaloovalistest ehk „loomulikest” (looduslikest/jumalikest) alustest, viies need tagasi oma sotsiaal-kultuurilistele tekkemehhanismidele.⁶ Emantsipatsiooni saabki defineerida kui vabadust olla teistsugune kui see, mida nt sugu, kultuurilised traditsioonid, rahvus, ühiskondlikud hierarhiad ja teised sotsiaalse ebavõrdsuse õigustamiseks kasutatavad alused eeldavad. Emantsipatsiooni eeltingimuseks on seega, et neid aluseid peetaksegi sotsiaalseteks konstruktsioonideks, mitte sotsiaalse korra muutumatuteks (ehk looduslikku või jumalikkude päritolu) omadusteks.⁷

⁶ Selles mõttes jätkavad keeleline pööre ja sotsiaalkonstruktivism mõttesuunda, mis läheb tagasi Nietzsche genealoogilise meetodi, Marxi ideoloogia kriitika ning sealt edasi kuni humanistliku-filoloogilise pöördeni uusaja alguses.

⁷ See ei tähenda, et nt bioloogilised ja muud pärilikud omadused ei mõjutaks tugevasti üksikisikute elukulgu, toimides sageli ka ebaseaduslike stereotüüpide allikana. Täiesti teine asi on aga nende omaduste alusel luua väidetavalt „olemuslikud” erinevused, mida kasutatakse selleks, et takistada tervete ühiskondlike rühmade emantsipatsiooni (vt Monticelli 2018).

Emantsipeerumine toimib ühiskondliku ebavõrdsuse kahtluse alla seadmise ja võrdsuse suurendamise vahendina. Niimoodi mõtestatud emantsipatsioon on lääne demokraatia üks olulisi alustalasid.

Olen veendunud, et emantsipatsioonil põhinev arusaam demokraatiast pole ennast ammendanud, kuid on vaja tõsiselt tegeleda selle ilmsete probleemide või koguni kriisiga, ilma last koos pesuveega välja viskamata. Keelelise pöörde tuumikut tuleb teisisõnu hoida ja kaitsta konservatiivide rünnakute eest, mille tõeliseks sihtmärgiks on emantsipatsiooni idee. Kasutades ülal- toodud keelelise pöörde tagajärgede kitsaskohti, soovivad need rünnakud tõde uuesti siduda sotsiaalsete konstruktsioonide väliste ja vaieldamatute alustega (olgu need looduslikku või jumalikku päritolu), mis määravad vääramatult erinevate inimgruppide koha ja rolli ühiskonnas. Sellised seisukohad mitte ainult ei vastandu tänapäeva „postmodernistlikest neomarksistidest” humanitaar- ja sotsiaalteadlaste vaadetele, vaid viivad tagasi Nietzsche-eelsesse aega. Näiteks Peterson kasutab postmodernismi vastu segu positivistlikke ja mütoloogilis-teoloogilisi arusaamu inimloomusest, mis „valgete Euroopa meeste” vanade tõdede toel pakuvad segaduses olevale tänapäeva lääne inimesele hingelist eneseabi selliste kindlate ja lihtsate vormelitega, nagu „12 reeglit eluks” (Peterson 2018).

Eriti muret tekitav on see, et konservatiivide nõiajaht sotsiaalkonstruktivismile ning humanitaar- ja sotsiaalteadlastele on väljumas puhtteoreetilisest diskussioonist ning võtmas konkreetsete tegude ja poliitiliste otsuste kuju. Kui Ameerikas loobusid siiski Peterson ja tema mõttekaaslased plaanist luua veebilehekülj musta nimekirjaga kõikidest ülikooli kursustest, mis sisaldavad „postmodernse uusmarksismi elemente”, teavitades tudengeid ja nende vanemaid antud kursuste ohtlikkusest, on Euroopas hakatud selliseid kavatsusi juba võimupositsioonilt ellu viima. Näiteks on Ungari valitsus võtnud riigi ülikoolidelt ära souuringute õpetamise õiguse ning sundinud Kesk-Euroopa Ülikoolidelt ära souuringute õpetamise õiguse ning sundinud Kesk-Euroopa Ülikoolid Budapestist lahkuma; sel suvel Ungari parlamendi vastuvõetud seaduse järgi hakkab teaduse rahastamise üle otsustama peaministri nimetatud nõukogu. Mart ja Martin Helme rünnakud Eesti ülikoolide „vasakliberaalidele” ja „punaprofessoritele” ning ähvardus selliseid tegelasi palkavad asutused teadusrahasid ilma jätta lähtuvad samadelt alustelt. Reaktsioonide üllatav leebus paneb mõtlema, kas järjest autoritaarsemaks ja agressiivsemaks muutuv paremkonservatiivne uus reaalsus on akadeemilisest sõltumatuses vaikselt jagu saamas.

4. Tõe tagasitoomine humanitaariasse

Alustasin küsimusest, kas, mil määral ja kuidas keelelise pöörde järgne humanitaaria vastutab tõejärgse ajastu tekkimise eest, ja võtsin kokku nende kahe nähtuse mõned kattuvad jooned. Tõin välja tänapäeva humanitaaria tõejärgsete tendentside kaks erinevat kriitikat: liberaalse ja paremkonservatiivse. Kui liberaalsed kriitikud hoiatavad humanitaarteaduste teoreetiliste seisukohtade võimaliku ärakasutamise eest nende tegelike vastaste poolt ja taotlevad seetõttu nende seisukohtade revideerimist, siis paremkonservatiivsed kriitikud eitavad neid seisukohti täielikult ja kasutavad nendest tekkivaid

probleeme selleks, et sotsiaalkonstruktivismi ründamise kaudu seada kahtluse alla koguni emantsipatsiooni idee.

Arvan, et kui soovime konservatiivsele pealetungile vastu seista, on vaja hakata revideerima kõiki kolme ülal mainitud keelelise pöörde tagajärge, hoides samal ajal kinni keelelise pöörde ideelisest tuumast ehk sotsiaalkonstruktivismist kui emantsipatsiooni võimalikkuse tingimusest. Küsimus on teisisõnu, kuidas ja mis kujul humanitaar- ja sotsiaalteadustesse tõde tagasi tuua. Selles ettevõtmises muutuvad minu jaoks uuesti relevantseks artikli alguses käsitletud propositsiooniline ja eksistentsiaalne tõde. Selle asemel et pöörduda tagasi Jumala surma eelsesse aega, nagu seda teevad paremkonservatiivsed kriitikud, võiks hoopis vaadata, kas ja mida oleks võimalik uuesti ammutada XX sajandi esimese poole mõttetraditsioonidest, selleks et korrigeerida keelelise pöörde problemaatilisemaid aspekte. Esitan selle kohta kolm postulaati, mis käsitlevad kriitiliselt kolme ülal kirjeldatud keelelise pöörde tagajärge. Avan lühidalt iga postulaadi sisu ning pakun neile teoreetilist tuge eesmärgiga muuta need postulaadid meetodilisteks vahenditeks, mis aitaksid tänapäeva humanitaar- ja sotsiaalteadustes arendada toimivat kriitilist hoiakut tõejärgsuse suhtes ning vastata ka konservatiivsele kriitikale.

4.1. Pole olemas ainult tõlgendused, vaid on ka faktid

See tähendab, et faktide osas peaks propositsiooniline ehk lausungite ja tegelikkuse vastavusel põhinev tõekontseptsioon siiski jätkuvalt kehtima: nt on tõde, et (vastupidiselt Venemaa väidetele) Vene sõdurid osalesid Ukraina sõjas; või see, et (vastupidiselt Brexiti pooldajate väidetele) Suurbritannia ei maksa iga nädal 350 miljonit eurot Euroopa Liidu kassasse; või seegi, et (vastupidiselt Donald Trumpi väitele) ei kuulunud tema inauguratsioonikõnet rekordarvu pealtvaatajaid. Sellised väited on tõesed või valed tõlgenduslikust raamist sõltumata, sest need käivad faktide kohta. Vaja oleks faktide ning tõlgenduste olemuse ja nende erinevuse uut ontoloogilis-epistemoloogilist mõtestamist. Eesmärk ei ole minna tagasi (uus)positivistlikele arusaamadele tegelikkusest ja selle kujutamisest; arvestada tuleb hoopis keelelisele pöördele kaasa aidanud tõestatavuse põhimõtte kriisiga analüütilises filosoofias, mille järgi jõuti antiempiristlikule tõdemusele, et „kontseptuaalselt värvumata fakte” pole olemas (Piirimäe 2008: 591–592). Minnes korraks tagasi ülal toodud näidete juurde, on paslik möönda, et väidete tõde toetavad faktid eeldavad vähemalt teatud kokkulepet definitsioonides: kes on „Vene sõdur”? Kus täpselt algavad ja lõpevad „Euroopa Liidu kassa” ja „inauguratsiooni pealtvaatajad”? Ja mis kujul on need faktid üldse kogemuslikult ja kontseptuaalselt ligipääsetavad? Seda küsida pole aga sama mis väita, et tegemist pole üldse faktidega, ning just seda olulist erinevust ongi vaja uurida ja lahti mõtestada.

Esimese postulaadi arendamisega seostub keele kui informatsiooni edastamise vahendi ning keele kui tegude sooritamise vahendi keeruliste suhete uurimine. Lausungite tõesus ja lausungite õnnestumine on küll kaks erinevat asja, nagu näitas keelelise pöörde algusaegadel John Austin (2018 [1962]),

kuid selleks et õigesti reageerida tõejärgse ajastu keelelistele manipulatsioonidele, on vaja hakata uurima lausungite tõesuse ja õnnestumise vastastikuseid suhteid ja koosmõju, selmet pelgalt vastandada „konstatiivne” ehk osutuste ja tähendustega tegelev ning „performatiivne” ehk tegudega tegelev lingvistika kui üksteist välistavad alternatiivid keele olemuse ja toimimise mõtestamisel (vt nt Robinson 2014).

Nagu väidab McIntyre (2018: 9): „Tõejärgsusega selle puhtamal kujul on tegemist siis, kui arvatakse, et masside reaktsioon muudabki päriselt valeväitesse puutuvaid fakte.” See tähendab, et kui suhtuda lausungite hindamisse puhtperformatiivselt, saaksime siinkohal lihtsalt järeldada, et vale väitega sooritatud tegu õnnestub, sest ta saavutab soovitud eesmärgi ehk faktide muutmise. Selleks et mõista, mis tegelikult toimub, pelgalt performatiivsest lähenemisest aga ei piisa. Vaja on vale väitega toimuva hindamisel samaaegselt alustada ka teisest otsast ehk faktidest enne väidet ning nende vastavusest väite sisule ehk väite tõetingimustest. Alles siis, kui paneme kokku faktide mittevastavuse valele väitele, vale väitega toime pandud teo ning selle teo tulemuse ja sellega kaasneva faktide „muutuse”, mõistame adekvaatselt, mis toimub valede väidetega tõejärgsel ajastul. Selleks peab aga olema võimalik neid „pärisfakte” (olgugi need juba „kontseptuaalselt värvitud”) kuidagi eristada nende kohta käivatest tõlgendustest ja see viib tagasi postulaadi esimese, ülal kirjeldatud arendusliini juurde.

4.2. Tõlgendused pole kõik samaväärsed ja mõned „tõlgendused” pole üldse tõlgendused

Kui esimene postulaat lähtus vajadusest taastekitada teatud distantse tegelikuse ja keele vahel, mis võimaldaks uuesti hinnata nende (mitte)vastavust, siis teine postulaat astub sammu edasi ja väidab, et isegi tõlgenduste puhul peab olema võimalik rääkida kui mitte päris tõest, siis vähemalt tõe epärasusest või tõe enäosusest. Siinkohal on jätkuvalt aktuaalne Umberto Eco 1980-ndate lõpu ja 1990-ndate alguse teostes (vt nt Eco 1990, 2016 [1990]) arendatud kriitika eksitavate arusaamade kohta dekonstruktsioonist ja postmodernismist, mis järeldavad tõlgenduste piiramatuses nende aluste meelevaldsust ja nende sisu samaväärsust. Nagu Eco väidab: „Isegi kõige radikaalsemad dekonstruktsionistid nõustuvad mõttega, et on olemas selgelt vastuvõetamatud tõlgendused. See tähendab, et tõlgendatud tekst seab oma tõlgendajatele teatud piirangud.” (Eco 1990: 6) Eco eristab selles mõttes autori, lugeja ja teksti kavatsust. Teksti kavatsuse mõiste sissetoomine võimaldab tal vältida lugejale orienteeritud tõlgendusteooriate liialdusi, mille järgi tõlgenduse ainsaks aluseks on lugeja kavatsused, langemata teise äärmusse, mille järgi on olemas teksti üksainus õige tõlgendus, mis vastab autori tekstielsele ja -välisele kavatsusele. See, et tekstil on ka „kavatsus”, tähendab, et tekst eeldab ja suunab tõlgendamistegevust, seades sellele teatud piiranguid: „Tekst polegi muud kui strateegia, mis loob tema – kui mitte veel ’legitiimsete’, siis vähemalt põhjendatavate tõlgenduste universumi” (Eco 2005 [1983]: 66). Mudellugeja (Eco 2005 [1983]: 57–73) teeb maksimaalselt koostööd tekstiga, jälgides oma tõlgendustegevuses rööpaid, mis on eri tekstide vahel sügavalt sisse kaevatud, mõnikord vaevu

aimatavad, vältides varjatud lisatähenduste otsimist, kui tekst seda ise ei nõua. Lugemisakt on sellest vaatepunktist „keeruline tehing, milles ühel pool on lugeja pädevus (ehk lugeja teadmine maailmast) ja teisel pool see pädevus, mida tekst eeldab, et teda saaks ökonoomselt lugeda” (Eco 1992: 183).

See tähendab, et esiteks on võimalik eristada teksti rohkem põhjendavaid/ökonoomsemaid tõlgendusi teksti vähem põhjendavatest/ebaökonoomsetest tõlgendustest ning väita, et esimeste tõepärasus/tõenäosus on suurem kui teiste oma. Teiseks tõmbab aga Eco selge piiri teksti tõlgendamise ja teksti kasutamise vahele. Teksti kasutamist, mis ignoreerib teksti kavatsust ja sellest tulenevaid tõlgendamise piiranguid, defineerib Eco (2005 [1983]: 66) „vabameelse kõrvalekaldele, ihale rajatud ja isegi pahatahtliku tekstiestetikana”. Mitmes oma kirjandusteoses – eriti „Foucault’ pendlis” (2014 [1988]) ja „Olematus numbris” (2017 [2015]) – kirjeldab Eco detailselt teksti paranoilise kasutamise loogikat, mis eirab teksti lugemisel igasugust tõepärasus/tõenäosust, kuid on võimeline selle alusel genereerima vandenõuteooriaid, mida hakatakse fanaatilisel uskuma ning mis vaatamata oma väärale tõevääratusele hakkavad performatiivselt mõjutama ja kujundama sündmuste käiku ning loo tegelaste saatust. Täpselt selline, sotsiaalmeedias eriti levinud tekstide vaba kasutus iseloomustab paljusid tõejärgse ajastu ühiskondlik-poliitilisi manipulatsioone. Internetis ringlevates tekstides otsitakse paranoiliselt vandenõude „peidetud” märke ja pannakse niimoodi tekste ütlema seda, mida nende kasutajad soovivad, et need ütlesid.⁸ Selline tekstide tõejärgne kasutamine põhineb enamasti eri tekstidest välja rebitud fragmentidel, mille toel kokku pandud vandenõuteooriad ei moodusta kooskõlalist tervikut, koosnedes sageli pigem vastuolulistest väidetest.

Ehkki teksti vaba kasutamine ei pruugi üldse olla pahatahtlik ega eba-coherentne – Eco toob mängleva näitena Kafka „Protsessi” lehtede keeramise plotskiteks marihuaana suitsetamiseks –, muudab tõlgendamise ja kasutamise eristus uuesti õigustatuks küsimuse tõlgenduste vastavusest tõlgendatavale tekstile, nii nagu faktide ja tõlgenduste eristus muutis taas õigustatuks küsimuse väidete vastavusest nendes kujutatud tegelikkusele. See tähendab, et mitte ainult faktidele viitavates väidetes, vaid ka tekstidele viitavates tõlgendustes peaks tõe(pärasus) jääma keskseks ja vältimatuks küsimuseks.

4.3. Inimene on siiski (teatud määral) vaba

Poststrukturealistliku lähenemise oluliseks teeneks on olnud paljastada ja analüüsida võimumehanismide konstitutiivset rolli inimese ühiskondliku olemuse ehk sotsiaalse subjekti loomises. Seda tehes on aga poststrukturealism sageli unustanud, et inimese ühiskondliku olemuse loomine ja subjekti tekitamine tõukub inimese alusetusest ehk faktist, et see olemus pole talle ei liigi ega üksikindiviidina ette antud; just seepärast tuleb see sotsiaalses suhtluses alles luua. Poststrukturealism on teisisõnu unustanud eksistentsiaalse tõe ja selle tagajärjena liikunud oma teoretiseerimises järjest suurema sotsiaalse

---

⁸ Vt selle kohta nt Madisson 2016. Vandenõuteooriate tekkimise ja leviku kohta vt ka Lotman 2007.

determinismi poole. Inimese alusetusest (Heideggeri mõistest *Abgrund*) ei tulene aga mitte ainult tema sotsiaalne konstrueeritus, vaid ka viimase sattumuslik ja ajutine loomus. Keelelis-sotsiaalsete konstruktsioonide all on võimalik taasavastada mitte inimolemuse looduslikke või jumalikke aluseid (nagu soovivad konservatiivid), vaid seda alusetust, mistõttu konstruktsioonid on üldse vajalikud, kuid tänu millele saame needsamad konstruktsioonid uuesti kahtluse alla seada ja dekonstrueerida. Alusetus on tõe eksistentsiaalse käsitluse järgi inimvabaduse lähteallikas.

Tõe küsimuse saab seega humanitaariasse tagasi tuua, kui suunata pilk uuesti eksistentsialistliku inimkäsitluse poole. Eriti huvitav on sellest vaatepunktist 1946. aastal kirjutatud Jean-Paul Sartre'i essee „Eksistentsialism on humanism”. Essees vastab prantsuse filosoof nii vasakpoolsete kui ka katooliklastest konservatiivide etteheidetele, et eksistentsialism viib tegutsemisvõimetusele ja meeleheitele, näidates, kuidas vabadusele rajanev eksistentsialism eeldab, vastupidi, valikuid ja vastutust. Sartre'i järgi (2004: 98) on inimene „oma olemust valiv eksistents”. See tähendab, et see, kes me oleme olnud ja oleme (meie minevikuline ja praegune identiteet), pole meie valikuid ja tegusid määrav lähtepunkt. Pigem on meie teod ja valikud ise lähtepunktiks sellele, kelleks me soovime saada. Seepärast jälgib Sartre (2004: 98) Heideggeri, kirjeldades inimest kui visandit. Inimese enesevisandamisel on kaugele ulatuvad tagajärjed, kuna visandades ennast, visandab inimene tegelikult alati ka inimest kui sellist: „Ei ole tööpoolest ainsatki meie tegu, mis looks meid selliseks inimeseks, nagu me olla tahame, loomata ühtlasi kujutlust inimesest üldse – sellisena nagu ta meie hinnangul olema peaks. [---] Seega olen vastutav iseenda ja kõigi inimeste eest ja loon oma valikutega teatud inimesepildi; ennast valides valin ma inimese.” (Sartre 2004: 88–89)

Sellises eksistentsialistlikus arusaamas konstruktivismist ei tähenda inimese kui konstruktsiooni idee enam seda, et kogu meie olemine on ühiskondlikult tingitud. See, et meie valikud ja teod pole täielikult sotsiaalselt determineeritud, tähendab aga, et me oleme nende eest alati täielikult vastutavad. Ühelt poolt on oluline näidata ja analüüsida, kuidas võimusuhted ja -mehhanismid mõjutavad inimeste valikuid ja tegusid, kuid teiselt poolt ei tähenda see siiski, et oleks kuidagi võimalik oma tegusid ja valikuid välja vabandada nendesamade võimusuhtete ja -mehhanismidega. Kõikide sotsiaalsete konstruktsioonide all olev inimese alusetus säilitab koha vabaks valikuks, mille kasutamise või mittekasutamise eest tuleb inimesel vastutus võtta. Kui Heideggeri jaoks oli tõe olemus vabadus, siis Sartre'i jaoks on vabaduse olemus vastutus. Selline vabaduse ja vastutuse sidumine vastustab ka konservatiivide etteheidet, mille järgi nii liberaalne vabadus kui ka konstruktivistide sotsiaalne determinism vabastavad inimese vastutusest. Eksistentsiaalne vastutus ei saa aga tähendada inimese kinnihoidmist temale määratud kohast ja saatusest mingisuguses loomulikus, jumalikus või sotsiaalses korras, kuna etteantud ja vaieldamatutest normidest lähtuv käitumine ei ole vastutustundlik, vaid pigem konformistlik. Tõeliselt saame aga vastutada ainult enda ja inimese kui sellise visandi eest, mille me oleme vabalt valinud ja mida meie teod alles hakkavad sisustama ja ellu viima. See on ka raamistik, milles võiks tänapäeva humanitaaria hakata uuesti mõtestama emantsipatsiooni ja emantsipeerivat poliitikat, vastandudes nii paremkonservatiivide rünnak-

kutele emantsipatsiooni põhimõtte vastu kui ka uusliberaalsele konkurentsi-põhisele individualismile ning postmodernistlikule identiteedipoliitikale.⁹

Enne otsade kokkutõmbamist tasub korraks pöörata tähelepanu Sartre'i essees kasutatud humanismi mõistele. Kas on mõttekas sellesse mõistesse teoreetiliselt panustada pärast (post)strukturealistliku antihumanismi õnnes-tustööd ning ajal, kui humanitaarias levivad jõuliselt ja kiiresti hoopis post-humanismi seisukohad? Arvan, et humanismi panustamine on tänapäeva humanitaarias vajalik kõigepealt selleks, et rõhutada inimteadvuse ja inimese agentsuse teatud sõltumatust, vastustades nii sotsiaalset kui ka looduslikku ja masinlikku reduktsionismi, mis kipuvad iseloomustama nii anti- kui ka posthumanismi. Seda öeldes peab uus tänapäevane humanism omaks võtma nii antihumanistliku kriitika, loobudes, nagu olen siinkohal eksistentsialistlikus vaimus pakkunud, inimese olemuse ideest, kui ka posthumanistliku kriitika, loobudes inimese kui eraldiseisva liigi käsitlusest ning laiendades inimese vastutust väljapoole inimühiskonda – oma valikutega loome mitte ainult „teatud inimesepildi”, vaid ka pildi teistest liikidest ja kogu planeedist ning vastutame seega oma tegudega ka nende eest.

Eelnevas visandasin võimaliku tegevuskava meile, kes me soovime reageerida tõejärgsele ajastule, tuues tänapäeva humanitaarias tõe küsimuse tagasi mitte selle positivistlikul ega metafüüsilisel kujul, vaid püüdes keelelise pöörde järgses mõttekeskkonnas, seda osaliselt ümber hinnates ja kujundades XX sajandi esimese poole mõttetraditsioonide abil. Faktide „rehabiliteerimine”, tõlgenduste kehtivuse küsimuse tõstatamine ning agentsuse ehk vabaduse ja vastutuse tagasitoomine on minu arvates kolm peamist viisi, kuidas mõtestada neid enesemuutusi, mis varustaksid humanitaariat vajalike kriitiliste vahenditega, selleks et 1) võtta uuesti vastutust oma teoretiseerimise mõjude eest ja efektiivsemalt sekkuda tõejärgse ajastu ümber toimuvasse ühiskondlikku heitlusesse, ning 2) tulla välja oma kaitsepositsioonist ning adekvaatsemalt vastata käimasolevatele konservatiivsetele humanitaar- ja sotsiaalteaduste vastu suunatud rünnakutele.

Konsensususe aeg on läbi nii meie ühiskonnas kui ka akadeemilistes ringkondades – k.a humanitaar- ja sotsiaalteadustes – ning pole enam võimalik puhkama jääda mõttelistele loorberitele, hoides kriitika eemal pelgalt tüdinenud ja üleolevate kommentaaridega kritiseerijate küündimatusest vms. Vaja on astuda vaidlusesse uute, läbimõeldud argumentidega, mille väljatöötamine eeldab meie väljumist intellektuaalsest mugavustsoonist, oskust ilma eelarvamusteta kuulata, mõtestada ja kannatlikult vaidlustada ka seda, mis meile ei meeldi või mida me peame lausa mõttetuks, hoides alati silmapiiril seda vähimatki tõde, mille nägemiseks me vaatamata kõigele ikka veel võimelised oleme.

Artikkel on valminud tänu Euroopa Komisjoni rahastatud uurimisprojektile TAU17149 („Aeg ja kriis: Anti-historism maailmasõdade vahelisel perioodil ja selle mõjud Euroopa mõtteloos”).

⁹ Sellesse suunda on liikunud kriitilise teooria hilisemad arengud, nt Alain Badiou, Jacques Rancière'i ja Giorgio Agambeni poliitilise mõtte kaudu. Olen neid mõtlejaid mujal sellest vaatepunktist võrdlevalt käsitlenud (vt Monticelli 2016).

Kirjandus

- Aquino Thomas 2014 [1265–1274]. *La somma theologica*. Testo latino a fronte. Kd 1. Bologna: Edizioni Studio Domenicano.
- Austin, John Langshaw 2018 [1962]. *Kuidas teha sõnadega asju*. (Bibliotheca philosophica.) Tlk Triin Kallas. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Carnap, Rudolf 2003 [1932]. *Metafüüsika ületamine keele loogilise analüüsiga*. Tlk Bruno Mölder. – *Akadeemia*, nr 9, lk 1853–1875.
- Dahlstrom, Daniel O. 2001. *Heidegger's Concept of Truth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dennett, Daniel 2013. *Dennett on Wieseltier V. Pinker in The New Republic. Let's Start With a Respect for Truth*. <https://www.edge.org/conversation/dennett-on-wieseltier-v-pinker-in-the-new-republic> (17. V 2019).
- Dennett, Daniel 2017. *Daniel Dennett: I begrudge every hour I have to spend worrying about politics*. – *The Guardian* 12. II.
- Derrida, Jacques 1997 [1967]. *Of Grammatology*. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.
- Eco, Umberto 1990. *The Limits of Interpretation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto 1992. *Interpretation and Overinterpretation: World, History, Texts*. (The Tanner Lectures on Human Values.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Eco, Umberto 2005 [1983]. *Lector in fabula*. Tlk Ülar Ploom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Eco, Umberto 2014 [1988]. *Foucault' pendel*. Tlk Mailis Pöld. Tallinn: Varrak.
- Eco, Umberto 2016 [1990]. *I limiti dell'interpretazione*. Milano: La nave di Teseo.
- Eco, Umberto 2017 [2015]. *Olematu number*. Tlk Eva Kolli. Tallinn: Varrak.
- Foucault, Michel 2005 [1970]. *Diskursuse kord*. Collège de France'i inauguratsiooniloeng 2. detsembril 1970. Tallinn: Varrak.
- Frege, Gottlob 1879. *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Halle: Verlag von Louis Nebert.
- Frege, Gottlob 1999 [1892]. *Tähendusest ja osutusest*. – *Tähendus*. Tõde. Meetod. Tekste analüütilisest filosoofiast. Toim Jaan Kangilaski, Margo Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 22–43.
- Hall, Stuart 1997. *Where is the subject? – Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Toim Stuart Hall. Milton Keynes: Open University, lk 31–56.
- Heidegger, Martin 1955. *Vom Wesen des Grundes*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 1997. *Vom Wesen der Wahrheit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 2001 [1927]. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kõuts, Ragne 2018. *Sotsiaalse reaalsuse konstrueerimine 2.0*. – *Sirp* 6. VII.
- Lotman, Juri 2007. *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. (Ajalugu. Sotsiaalteadused.) Tlk Kajar Pruul. Tallinn: Varrak.
- Madisson, Mari-Liis 2016. *The Semiotic Construction of Identities in Hypermedia Environments: The Analysis of Online Communication of the Estonian Extreme Right*. (Dissertationes semioticae Universitatis Tartuenssis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Marchart, Oliver 2007. *Post-Foundational Political Thought. Political Difference in Nancy*, Lefort, Badiou and Laclau. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McIntyre, Lee 2018. *Post-Truth*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Monticelli, Daniele 2016. Poliitika tühisus ja tühjusest võrsuv poliitika. – *Vikerkaar*, nr 1–2, lk 128–148.
- Monticelli, Daniele 2018. Kollektiivne identiteet teooria ja poliitika vahel. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 799–804.
- Nietzsche, Friedrich 1973 [1883]. *Die fröhliche Wissenschaft*. Chemnitz: Verlag von Ernst Schmeitzner.
- Nietzsche, Friedrich 2008. Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja eikellelegi. Tlk Johannes Palla. Tallinn: Olion.
- Pajula, Hardo 2018. *Universitas'e* lahkumine. – *Postimees* 16. VI.
- Peterson, Jordan 2018. *12 Rules for Life. An Antidote to Chaos*. New York: Penguin Random House.
- Piirimäe, Eva 2008. Keeleline pööre. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 589–603.
- Pinker, Steven 2013. Science is not Your Enemy. – *The New Republic* 7. VIII.
- Pinker, Steven, Wieseltier, Leon 2013. Science vs. the Humanities, Round III. – *The New Republic* 27. IX.
- Ricoeur, Paul 1965. *De l'interprétation. Essai sur Sigmund Freud*. Paris: Seuil.
- Raud, Rein 2018. Sotsiaalsed konstruktsioonid ja poliitiline tegelikkus. – *Postimees* 28. IV.
- Robinson, Douglas 2014. *Performative Linguistics: Speaking and Translating as Doing Things with Words*. London–New York: Routledge.
- Rorty, Richard 1999. Sattumuslikkus, iroonia, solidaarsus. Tlk Märt Väljataga. Tallinn: Vagabund.
- Russell, Bertrand, Whitehead, Alfred North 1910–1913. *Principia Mathematica*. Kd 1–3. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartre, Jean-Paul 2004. Eksistentsialism on humanism. Tlk Vivian Bohl. – *Vikerkaar*, nr 10–11, lk 84–106.
- Shore, Marci 2017. A pre-history of post-truth, East and West. – *Eurozine*, 1. IX. <https://www.eurozine.com/a-pre-history-of-post-truth-east-and-west/>. (17. VII 2019).
- Tarski, Alfred 1999 [1933]. Semantiline tõekontseptsioon ja semantika alused. – *Tähendus. Tõde. Meetod. Tekste analüütilisest filosoofiast*. Toim Jaan Kangilaski, Margo Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 143–183.
- Tugendhat, Ernst 1996. „Heideggers Idee von Wahrheit”. *Wahrheitstheorien: eine Auswhal aus den Diskussionen über Wahrheit im 20. Jahrhundert*. Toim Gunnar Skirbekk. Frankfurt am Main: Suhrkamp, lk 431–448.
- Vahtré, Lauri 2018a. Sotsiaalkonstruktivism ja hall udu. – *Postimees* 4. V.
- Vahtré, Lauri 2018b. Toksiline mood ja raudne diagnostika. – *Postimees* 5. VI.
- White, Hayden 1973. Interpretation in history. – *New Literary History, On Interpretation II*, kd 4, nr 2, lk 281–314.
- Wieseltier, Leon 2013. No, science doesn't have all the answers. – *The New Republic* 7. VIII.
- Wittgenstein, Ludwig 1996 [1921]. *Loogilis-filosoofiline traktaat*. Tlk Jaan Kangilaski. Tartu: Ilmamaa.
- Wittgenstein, Ludwig 2005 [1953]. *Filosoofilised uurimused*. Tlk Andres Luure. Tartu: Ilmamaa.

Daniele Monticelli (sind 1970), PhD, Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi Itaalia uuringute ja semiootika professor (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), daniele.monticelli@tlu.ee

From the truths of the 20th century to 21th-century post-truth: taking responsibility in the humanities

Keywords: truth, humanities, post-truth, existentialism, postmodernism, constructivism, emancipation

Contemporary humanities are increasingly criticized for their abandonment of rigorous scientific methods and their indifference, if not hostility, to the issue of truth. Particularly postmodernism is accused of being directly responsible for the emergence of the post-truth era in the academic and cultural field. Such critiques have been recently appropriated by conservative thinkers and the far-right, who turn them into political attacks against liberal values.

The article aims at identifying and analyzing those features of the contemporary humanities which risk to offer theoretical support to the practical attitudes characteristic of our post-truth era. I suggest some ideas for a revision of those features, arguing at the same time against conservative attacks on the humanities.

The article starts by comparing some fundamental moments in the development of the discourse on truth within the post-Nietzschean philosophy of the 20th century. The propositional and the phenomenological-existentialist conceptions of truth elaborated in the first half of the century are used as background to understand the impact of the “linguistic turn” on the humanities since the 1960s, with particular attention to the constructivist paradigm which grew out of the “linguistic turn” and continues to dominate the humanities today. Constructivism is the main object of conservative critiques of the humanities, though what conservatives really target through constructivism is the discourse of emancipation, which have linked the work of scholars in the humanities with the struggles of minorities and marginalized groups in society.

The article rejects conservative critiques and affirms the necessity to develop the emancipatory potential of the humanities after the “linguistic turn”. This presupposes a renewed attention to the issue of truth, which would avoid a return to pre-Nietzschean, metaphysical or positivist approaches, looking for theoretical support rather in the 20th-century propositional and existential understandings of truth. The article takes issues from this point of view with three aspects of the contemporary humanities which are becoming more and more problematic in our post-truth era: ‘postmodernist relativism’, ‘hermeneutics of suspicion’, ‘discursive imprisonment’. Rehabilitating facts, questioning the legitimacy of interpretations, reinstating agency, freedom and responsibility are the strategic moves suggested in the article to equip the humanities with the tools for critically facing the theoretical and practical challenges of the post-truth era and adequately respond to conservative attacks.

Daniele Monticelli (b. 1970), PhD, Tallinn University, School of Humanities, Professor of Italian Studies and Semiotics (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), daniele.monticelli@tlu.ee